

KODĖL UKRAINA NE RUSIJA*

Prieš penkiolika metų „Baltų lankų“ leidykla lietuvių skaitytojams padovanojo Anatolio Lieveno „Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę“ – knygą, kurią *The New York Times* buvo išrinkęs metų knyga.

Populiarumo stoka šis leidinys nesiskundė ir Lietuvoje. Veikiausiai dėl autoriaus meistriškos kalbos, tuometinių niuansų išmanymo ir plataus, dažnai geopolitinio požiūrio į procesus, vykusius ne tik Baltijos valstybėse, bet ir Vidurio ir Rytų Europoje. Todėl A. Lieveno akis neaplenkė ir Ukrainos, kurią jis apibūdino tokia kontekste: „Amerikos analitikai tvirtina, kad Vakarams reikia ginti Ukrainą; tuo tarpu Clintono administracija pasiūlė Ukrainai karališką 300 000 milijonų dolerių pagalbos paketą, t. y. maždaug tiek, kiek reikia vienos Ukrainos karinės pramonės gamyklos konversijai. Tačiau jeigu Vakarai tik tiek gali padaryti, jiems būtų geriau užmiršti, kad Ukraina apskritai egzistuoja. Bet kokių atveju tai jie padarys anksčiau ar vėliau...“¹

A. Lievenas suklydo. Ukrainos nepamiršo nei kaimynai, nei Vakarai, nei pagaliau „Baltų lankų“ leidykla.

Pirmiesiems, regis, aktyviausiai atstovavo Rusija, jos „dujų diplomatija“ ir Juodosios jūros laivynas Sevastopolyje. Kalbant apie dujas, reikia prisiminti ne tik kelias pastarąsias žiemas vykusius dujų karus, bet ir faktus, liudijančius, jog iki 1999 m. pabaigos Ukrainos

* Serhy Jekelčyk. Ukraina. Modernios nacijos gimimas. Vilnius: Baltos lankos, 2009. 436 p.

vadovai, vyriausybinėse vilose bei pirtyse reguliariai besiderėdami su Rusijos ar „Gazprom“ vadovais, ne tik apeliuodavo į dviejų tautų brolybę, bet ir pasižadėdavo – pirmieji mokėti už dujas, antrieji jas tiekti. Taip Kijevas išskolino milijardus JAV dolerių, bet ne kam kitam, o Julijai Tymošenko buvo „suteiktas“ dujų princesės vardas.

Vakarai? Tuo metu, kai lietuviškai skaitėme A. Lieveną, lietuviškai, mūsiškėje „Politologijoje“, prabilo ir Zbigniewas Brzeziński. Jis pareiškė, kad dabar Ukraina, panašiai kaip Lenkija tarpukaryje, vaidina geopolitinio rakto vaidmenį. Todėl Ukrainos, kaip suverenos valstybės, išsilaikymas reikš ir didžiulę Rusijos esmės redifiniciją (negalime teigti, aiškino Z. Brzeziński, kad be Ukrainos Rusija nustoja būti imperija, tačiau, papirkusi ir pavergusi Ukrainą, Rusija savaime taps imperija)². Beje, mums Vilniuje dar tik spėliojant apie savosios narystės NATO datą, transatlantiniai strategai neslėpė, jog Kijevo Aljanse tikimasi išvysti 2008 m.

Pagaliau „Baltos lankos“. Jos nors ir nesulaukė tokios Ukrainos narystės, iš anglų į lietuvių kalbą išvertė ir išleido Serhy Jekelčyko, Kijevo universitete baigusio istorijos mokslus, Albertos universitete apgynusio daktaro disertaciją, o šiuo metu besidarbuojančio Viktorijos universitete Kanadoje docento 2007 m. parašytą veikalą „Ukraina. Modernios nacijos gimimas“.

Čia būtų galima pasakyti ir taip: apie save neleido užmiršti ir patys ukrainiečiai. Trafaretinis, bet atitinkantis tiesą yra pastebėjimas, kad ypatingą postūmį politiniam ir akademiniam domėjimuisi Ukraina suteikė joje 2004 m. pabaigoje ir 2005 m. pradžioje vykusio politinė drama – Oranžinė revoliucija. Nemažam būriui strategų, politikų ar tyrėjų tuo metu atrodė, jog Oranžinė revoliucija ne tik padarys Ukrainos užsienio politiką skaidresnę, vienareikšmiškai vakarietišką, bet ir užtikrins skaidrumą, stabilumą bei provakarietiškumą politinei sistemai šalies viduje.

Žinia, taip neatsitiko. Tačiau politinio ir akademinio dėmesio Ukrainai ir toliau netrūksta. Sakyti dar ką nors politiniu šio reiškinio aspektu, matyt, neverta. O štai apie akademinį bent jau užsiminti derėtų.

Politologiniuose tekstuose jau seniai atsisakyta Ukrainos geopolitinės padėties apybraižų, esą tai didžiausia pagal plotą Europos valstybė, viena iš pirmaujančių pagal gyventojų skaičių, turinti ekonominių, karinį potencialą, per savo teritoriją einančius svarbius transporto koridorius bei energijos išteklių tiekimo kelius, jungiančius Europos industrinius megapolius su naudingųjų iškasenų bei energijos išteklių regionais Centrinėje Eurazijoje bei Kaukaze. Politologus dabar labiau masina politinio režimo Ukrainoje perspektyva³. Jie, remdamiesi įvairiomis demokratizacijos, tranzitologijos, struktūrinių politinių krizių ir valstybių žlugimo teorijomis, aiškinasi to režimo kaitos, stabilumo / nestabilumo galimybes.

Pavyzdžiui, į klausimą, kodėl Ukrainoje nesusiformavo palankios struktūrinės prielaidos liberaliajai demokratijai funkcionuoti, dažnai atsakoma – kadangi naujasis verslo sluoksnius netapo autonomiškas galios centras posovietinėje visuomenėje.

Dar pradiniu jo formavimosi laikotarpiu valstybės protekcijos, leidimas naudotis jos valdomais ištekliais bei kita politinė parama buvo esminiai privataus verslo egzistavimą ir sėkmingą veiklą užtikrinantys veiksniai, pagimdę ilgalaikius klientelistinius valstybės ir verslo santykius. O tai nulėmė Ukrainos posovietinio politinio režimo įsitvirtinimą „nulinės sumos“ žaidimo padėtyje, kai pralaimėjęs ne tik praranda turėtą politinę poziciją, bet ir susiduria su ekonominiu spaudimu bei politiniu persekiojimu. Kitaip tariant, politinis nestabilumas, jį lydintis „parapiškumas“ (svarbiausios politinės partijos išreiškia siaurų socialinių ar ekonominių grupių interesus) ir mobilizacija (konkuruojančios politinės jėgos, siekdamos įgyvendinti „parapinius“ interesus, griebiasi bendrų veiksmų, savo rėmėjų mobilizacijos, kuri gali įgauti ir prievartos pobūdį) išliks vieni svarbiausių Ukrainos politinės sistemos bruožų.

Teisybės dėlei reikia pripažinti, jog politologinėse politinio Ukrainos režimo analizėse nesibodima tirti šioje valstybėje egzistuojančių kultūrinių, regioninių atskirčių, vadinamosios mažosios geopolitikos

arba įtampos tarp šalies „vakarų“ ir „rytų“ sąlygotos įtakos vidaus politikai. Kaip sako turintys gerą humoro jausmą ukrainiečių kolegos, tam, kad adekvačiai būtų išsiaiškinta, kas ir už ką, su kuo ir prieš ką?

Beje, šis ir panašūs kalambūrai vis dažniau priverčia ne tik politologus, bet ir politikus, o ir visus, ypač užsieniečius, besidominčius Ukrainos likimu, atsigręžti į kur kas fundamentalesnę klausimą. Klausimą, kuris iki šiol kankina Ukrainos istorijos tyrėjus – o kas yra Ukraina ir ukrainietis?

Neabejoju, kad šia tema padiskutavę su pačiais ukrainiečiais, galų gale išgirsite šio, XXI a. pradžioje gimusį ir iki šiol labai populiarių anekdotą. Lietuviškai jis skamba maždaug taip:

„Dar būdamas Ukrainos prezidentu Leonidas Kučma išleido knygą „Ukraina – ne Rusija“ (tai faktas – *R. L.*). Išvydęs, jog veikalas tiesiog šluojamas iš knygynų lentynų, jis nutarė tęsti literatūrinę kūrybą. Netrukus pasklido informacija apie kitus spaudai ruošiamus prezidento kūrinius: „Ukraina – ne Amerika“, „Ukraina – ne Anglija“ ir dar 130 serijos „Ukraina – ne...“ tomų. Sėkmė paskatino ir prezidento patarėjus sekti boso pėdomis. Jie leidybai paruošė „Dniepras – ne Volga, o Goverla – ne Everestas“. Taip pat buvo pranešta, kad netrukus dienos šviesą išvys kūriniai, skirti ūkinėms temoms: „Zaporožietis – ne „Moskvičius“, o „An“ – ne „Tu“. Prognozuojama, kad labiausiai iš serijos „ne“ vis dėl to bus perkami „Tuzla – ne Havajai, o Krymas – ne Aliaska“. Nors taip pat norisi parduoti.“

Serhy Jekelčyko *Ukrainoje* tokių anekdotų neaptiksime. Tačiau joje, kaip ir pastaruju metu angliakalbiui skaitytojui išleistose Annos Reid („Bordeland: A Journey through the History of Ukraine“), Oresto Subtelny („Ukraine: A History“) ar Andrew Wilsono („The Ukrainians: Unexpected Nation“) sintetinėse Ukrainos istorijose, išvysite pasažų, iliustruojančių Ukrainos istorinės ir nacionalinės tapatybės problemą.

Pavyzdžiui, primena S. Jekelčykas, ukrainietis intelektualas XIX a. tuo pat metu galėjo būti ištikimas caro pavaldinys, priklausyti didesnei rusų kultūrinei bendruomenei ir būti „Mažosios Rusijos“, kaip tuo metu oficialiai Ukraina buvo vadinama, patriotas⁴.

O kaip nacionalinės savivokos klausimus sprendė gausiausias XX a. pradžioje ukrainiečių socialinis sluoksnis – valstietija? Štai po Pirmojo pasaulinio karo, rašo knygos autorius, žlugus vietinėms valdžioms, Ukrainos valstiečiai buvo gerai ginkluoti, įgiję kovinės patirties ir labiau nei bet kada pasitikintys savimi. Tiesa, įvairios valstiečių gaujos dažnai keisdavo savo lojalumo objektą, kovėjo tai už socialistinę revoliuciją, tai už nepriklausomą valstybę, tačiau pagrindinis jų tikslas buvo išlikti, t. y. išsaugoti dirbamas žemes ir plėšikauti⁵. Todėl gal ir nestebina viena iš S. Jekelčyko išvadų, jog nesvarbu, kokie buvo tikrieji sovietų valdžios siekiai, jie Ukrainoje veiksmingai rėmė nacijos formavimąsi ir sukūrė visavertę aukštąją nacionalinę kultūrą, švietimo sistemą bei administracinį aparatą⁶.

Vis dėlto panašu, kad tai politinės tapatybės problemos neišsprendė. Taip mano ir pats autorius, kalbėdamas apie vis naujai atsirandančias prielaidas ukrainiečių nacijai susikurti.

Reikia pripažinti, jog S. Jekelčykas, neslėpdamas knygoje esančių prieštaravimų, drąsiai nuoširdus. Beveik 450 puslapių *Ukrainos* įvade jis atkreipia dėmesį į tą aplinkybę, jog iki šiol nėra labai aišku, kaip apskritai rašyti Ukrainos istoriją. Valstybingumo epizodų, jeigu jie ir buvo, neįmanoma susieti, nes pertrūkiai tarp jų tiesiog per ilgi. Dar daugiau pavojų slypi bandant susitelkti prie istorinės ukrainiečių, kaip vienos rytų slavų tautos, raidos. Neišlaikytum nuoseklumo, aprašinėdamas skirtingas įvairių regionų patirtis. Šių ir panašių aplinkybių spiriamas, autorius tiesiog pasirinko teiginį, esą šių dienų daugianacionalinės Ukrainos valstybės gyvavimą nulėmė ukrainiečių nacionalinis judėjimas, ir pamėgino jį iliustruoti. Todėl šiuolaikinės Ukrainos istorinėms šaknims (nuo seniausių laikų iki XVIII a. pab.) skiriama vos dvidešimt puslapių, priklausomybei carų Rusijos ir kitoms imperijoms – apie keturiasdešimt puslapių, Ukrainos revoliucijai XX a. pradžioje – dvidešimt penki. Be penkiasdešimties puslapių dabartinės nepriklausomos Ukrainos aprašo, S. Jekelčyko istorijoje ilgiausias yra pasakojimas apie sovietinę Ukrainą ir joje brendusį nacionalinį sąmoningumą.

Nesiginčijant dėl tokios knygos struktūros, būtų galima tvirtinti, kad, pateikdama būtiniausią minimumą faktinės informacijos – tekste, chronologinėje lentelėje, vizualinėse iliustracijose, – ši studija greičiau bandymas įrodyti kitą autoriaus teiginį, jog į ukrainiečių etninių ir kalbinių teritorijų suvienijimą į valstybinę struktūrą reikia žiūrėti veikiau kaip į XX a. geopolitikos padarinį, o ne ilgą laiką engtos ukrainiečių tautos istorinę neišvengiamybę.

Štai kodėl perskaičius S. Jekelčyko „Ukraina. Modernios nacijos gimimas“, kurią dera vertinti kaip įvadą į sudėtingas praeities ir dabarties problemas, neapleidžia mintis, kad ukrainiečiai neturi aiškios nacionalinio principo refleksijos, nes dabartinė Ukraina, nors formaliai ir yra nacionalinė valstybė, kaip valstybė buvo suformuota iš esmės ne ukrainiečių, o Rusijos arba dar konkrečiau – J. Stalino ir N. Chruščiovo.

Ką tai reiškia? Pavyzdžiui, tai, kad visų laikų perkamiausias pasaulyje ukrainiečių rašytojas Andriuša Kurkovas savo kūrinis (nuo knygelių vaikams iki detektyvų, istorinių dramų ir trilerių) rašo rusų kalba, yra vienas iš karščiausių Ukrainos patriotų ir ištikimiausių Lietuvos draugų.

NUORODOS IR PASTABOS

¹ A. Lieven. Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę. Vilnius: Baltos lankos, 1995. P. XXXV.

² Z. Brzeziński. Pokyčiai Vidurio ir Rytų Europoje: Lenkija ir Lietuva po komunizmo žlugimo // Politologija. 1995, Nr. 1 (6), p. 7.

³ V. Sirutavičius. Ukrainos demokratijos vingiai arba dar kartą apie politinį šalies nestabilumą // Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2007. Vilnius, 2008. P. 193–210.

⁴ S. Jekelčyk. Op. cit., p. 88.

⁵ Ibidem, p. 129.

⁶ Ibidem, p. 148.